

УДК 37.013.42

Н. О. Ткачова, С. С. Махновський

РЕФЛЕКСИВНЕ ВИХОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ: СУТНІСТЬ І РОЛЬ У ВИХОВАННІ СТУДЕНТІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ

© Ткачова Н. О., 2016

<http://orcid.org/0000-0002-1892-9200>

© Махновський С. С., 2016

<http://orcid.org/0000-0002-2086-1938>

У статті доведено наявність актуальної потреби у створенні у вищому навчальному закладі рефлексивного виховного середовища. У дослідженні під цим середовищем розуміється система педагогічних умов, засобів, соціальних і матеріально-предметних факторів, що спонукають студентів до активної рефлексивної діяльності та забезпечують її результативність. Установлено, що успішність створення такого середовища у вищій значною мірою залежить від цілеспрямованих зусиль у цьому напрямку всіх учасників педагогічної взаємодії. У публікації визначено, що рефлексивне виховне середовище містить дві складові: соціально-педагогічну (забезпечення ефективної координації дій всіх учасників педагогічної взаємодії, спонукання студентів до активної рефлексивної діяльності) і матеріально-предметної (матеріально-технічне забезпечення виховного процесу).

Ключова слова: *виховне середовище, рефлексія, рефлексивне виховне середовище, студент, вищий навчальний заклад.*

Ткачева Н. А., Махновський С. С. Рефлексивная воспитательная среда: сущность и роль в воспитании студентов высшей школы

В статье доказано наличие актуальной потребности в создании в высшем учебном заведении рефлексивной воспитательной среды. В исследовании под этой средой понимается система педагогических условий, средств, социальных и материально-предметных факторов, побуждающих студентов к активной рефлексивной деятельности и обеспечивающих ее результативность. Установлено, что успешность создания такой среды в вузе в значительной степени зависит от целенаправленных усилий в этом направлении всех участников педагогического взаимодействия. В публикации определено, что рефлексивная воспитательная среда содержит две составляющих: социально-педагогическую (обеспечение эффективной координации действий всех участников педагогического взаимодействия, побуждение студентов к активной рефлексивной деятельности) и материально-предметной (материально-техническое обеспечение воспитательного процесса).

Ключевая слова: *воспитательная среда, рефлексия, рефлексивная воспитательная среда, студент, высшее учебное заведение.*

Tkachova N., Makhnovskyi S. Reflexive Educational Environment: Essence and Role in Higher School Students' Upbringing.

The paper proves the existence of the relevant need for creation of a reflexive educational environment in a higher educational institution. Within the framework of this study, the educational environment is interpreted as a system of pedagogical conditions, means, social and material-object factors that encouraging students to actively engage in reflexive activities and ensuring the effectiveness of those activities. The paper establishes that the success of creation of such an environment in a higher educational institution largely depends on the well-directed efforts of all the participants of the pedagogical interaction. The study defines the reflexive educational environment as consisting of two constituents: socio-pedagogical (ensuring effective coordination of actions of all the participants of the pedagogical interaction, encouraging students to actively engage in reflexive activities) and material-object (material and technical support of the educational process).

Key words: *educational environment, reflexion, reflexive educational environment, student, higher educational institution.*

Постановка проблеми. Сучасні інноваційні процеси, що відбуваються в усіх царинах суспільства, зумовлюють необхідність перегляду підходів до здійснення виховної роботи у вищій школі. У зв'язку з цим виникає актуальна необхідність у відновленні змісту, методів та форм організації виховного процесу, що мають забезпечити ефективне формування у студентів необхідних професійних та особистісних якостей, здатності до самовизначення в складних проблемних ситуаціях, готовності до самореалізації. Успішному вирішенню цих завдань сприяє створення в межах вищого навчального закладу виховного середовища, зорієнтованого на активізацію в суб'єктів педагогічної взаємодії рефлексивних процесів.

Аналіз попередніх досліджень. У науковій літературі проаналізовано різні питання створення виховного середовища у вищому навчальному закладі. Зокрема, роль оточуючого середовища у формуванні особистості висвітлено у працях таких видатних педагогів, як Я. А. Коменський, К. Ушинський, І. Ф. Песталоцці, С. Шацький та інші. Сутність феномена виховного середовища та шляхи його створення в навчальному закладі визначено в дослідженнях Т. Алексеєнко, І. Беха, І. Зязюна, Л. Новикової, П. Федорової, Н. Щуркової та інших учених. Специфіку створення виховного середовища у виші проаналізовано в наукових доробках Т. Гури, Н. Калашникової, О. Малахової та ін.

У контексті обраної проблеми дослідження в нагоді стали також наукові праці, присвячені висвітленню окремих аспектів розбудови рефлексивного середовища. Так, значення рефлексії в діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу схарактеризовано в публікаціях А. Бізязевої, А. Захарової, Г. Щедровицького та ін. Педагогічні способи створення рефлексивного середовища в різних типах навчальних закладів класифіковано в педагогічних напрацюваннях таких авторів, як О. Гура, А. Деркач, Г. Єрмакова, І. Ковальчук та інші.

Як з'ясовано на основі аналізу наукової літератури, учені у своїх працях розкрили певні аспекти проблеми створення у вищій школі виховного рефлексивного середовища. Однак у процесі наукового пошуку встановлено, що дослідники сутність цього середовища визначають неоднозначно. Варто також привернути увагу на недостатність педагогічних досліджень, присвячених створенню такого середовища у вищому навчальному закладі, хоч це є нагальною потребою сьогодення.

Мета статті – розкрити сутність поняття рефлексивного виховного середовища, висвітлити його роль у вихованні студентів вищої школи.

Виклад основного матеріалу. Як наголошував відомий психолог Л. Виготський, оточуюче середовище має величезний вплив на формування особистості. Тому процес виховання вимагає від педагогів організації спеціального виховного середовища, а в подальшій роботі – цілеспрямованого управління ним [3, с. 57, 86].

Цінні думки в контексті дослідження висловлював також О. Леонт'єв, який підкреслював, що середовище набуває виховного характеру лише в тому випадку, коли воно перетворюється в полі діяльності людини. У світлі цього її ставлення до оточуючого середовища визначається не його певними абстрактними властивостями і навіть не якостями самої особистості, а саме змістом та рівнем розвитку відповідної діяльності. На підставі наведених роздумів О. Леонт'єв підсумовує, що «суб'єкт поза його діяльності відносно до дійсності, до його «середовища», є такою ж абстракцією, як і середовище поза відношення його до суб'єкта» [10, с. 165].

Аналіз сучасної наукової літератури засвідчує, що поняття «виховне середовище» знаходиться в центрі уваги багатьох учених, які пропонують різні його визначення. Так, Т. Алексєєнко, П. Федорова сприймають виховне

середовище вишу як сукупність об'єктивних передумов, факторів, суспільних, матеріальних і духовних чинників, міжособистісних взаємодій, що забезпечують професійно-особистісне становлення майбутніх фахівців, супроводжують процеси їхньої соціалізації й самореалізації [1; 12].

Я. Довгополова, приєднуючись до точки зору В. Семенова, стверджує, що вищевказане середовище є частиною соціального середовища, яке створюється в суспільстві для соціалізації молодого покоління на всіх рівнях: матеріальному, організаційному, кадровому, змістовному [6, с. 182]. Н. Калашникова під виховним середовищем розуміє багатовимірне соціально-педагогічне явище, пов'язане різними комунікативними механізмами в цілісну єдність, що активізує розвиток і саморозвиток студентів на основі вияву ними вибіркового ставлення до дійсності, добровільного прийняття певних цінностей і пріоритетів [9, с. 16].

На підставі вищевикладеного в дослідженні визначено, що створення виховного середовища у вищій школі передбачає забезпечення такого оточення студентів, яке здійснює дієвий вплив на їхнє професійно-особистісне становлення. Це середовище являє собою систему умов, засобів, соціальних та матеріально-предметних чинників формування особистості майбутнього фахівця. У зв'язку з цим перед викладачами постає важливе завдання перетворення, збагачення природного оточуючого середовища відповідними педагогічними умовами, засобами, що дозволить його перетворити в поле соціально значущої діяльності студентів, а як наслідок – у важливий фактор виховання кожного з них.

Важливо відзначити, що зв'язок між людиною та її оточенням має двобічний характер. Мається на увазі, що не тільки середовище значною мірою впливає на формування особистості майбутнього фахівця, але і він своєю діяльністю теж зумовлює ті чи інші зміни свого оточення. Отже, середовище має значний виховний потенціал для формування особистостей студентів і водночас саме формується під впливом їхньої перетворювальної діяльності.

Як відомо, важливим орієнтиром в процесі реформування вищої освіти сьогодні є перетворення майбутніх фахівців в активних суб'єктів власного професійного й особистісного розвитку шляхом спонукання їх до рефлексії. На основі узагальнення різних точок зору науковців (А. Бизяєва, А. Карпов, Г. Щедровицький та ін.) стосовно розуміння сутності цього феномену

уточнено, що рефлексія являє собою процес самопізнання й самоаналізу суб'єктом внутрішніх психічних актів, станів, осмислення й переосмислення своїх предметно-соціальних відносин з оточуючим світом, що виявляються в процесі діяльності чи спілкування. Тому успішність виконання людиною перетворювальної та при необхідності коригувальної діяльності значною мірою залежить від якості здійснення процесу рефлексії. Слід також зазначити, що саме рефлексія спонукає людину до самовдосконалення шляхом організації самоосвіти й самовиховання. При цьому рефлексія зумовлює зміни як у діяльності, так і у структурі самої особистості, а як наслідок – у системі її ставлень до різних аспектів навколишнього середовища. Це зумовлює розвиток і самого середовища. Отже, процес взаємодії людини з навколишнім середовищем передбачає не тільки її пристосування до нього, але і здійснення активного впливу на його організацію.

Оскільки сучасне виховне середовище у вищому навчальному закладі має забезпечити створення оптимальних умов для розкриття й подальшого розвитку особистісного потенціалу кожного студента, його успішної самореалізації в різних сферах життєдіяльності, виникає актуальна потреба в цілеспрямованій активізації рефлексивних процесів особистості. Це зумовило доцільність використання в науковій літературі поняття «рефлексивне виховне середовище».

Зокрема, А. Бізяєва та Г. Єрмакова під цим середовищем розуміють систему умов розвитку особистості, що створює для неї можливість самодослідження й самокорекції соціально-психологічних та професійних ресурсів [2; 7]. За поглядами Л. Ільязової й Л. Соколової, рефлексивне середовище являє собою сукупність зовнішніх та внутрішніх педагогічних умов, що зумовлюють активне формування культури діяльності особистості, можливість самостійного обрання нею цілей, змісту та методів самоосвіти й самовиховання, а також відпрацювання уявлень про себе як особистість та фахівця [8].

Як вважають Т. Гура й А. Деркач, вищевказане середовище являє собою систему умов розвитку особистості, що активізують її можливості до самодослідження, самоаналізу, самокорекції власних ресурсів, причому основною функцією цієї системи є сприяння виникненню потреби особистості в рефлексії як базового механізму її саморозвитку. Як підкреслюють учені,

рефлексивне середовище характеризується багаторівневою та складною системою ставлень суб'єктів педагогічної взаємодії, причому її функціонування відбувається на основі саморегуляції кожного учасника, дії рефлексивних механізмів. А тому розвиток цієї системи керується не ззовні, а внутрішніми зусиллями самих вихованців. У світлі цього таке середовище має значний потенціал для спонукання молоді до відпрацювання персональних цінностей, самостійного вибору форм і засобів самореалізації, розбудови власної траєкторії професійно-особистісного становлення [4; 5].

У контексті дослідження в нагоді були також висновки О. Резван про те, що зміст рефлексивного середовища вишу обумовлюється як особливостями здійснення процесу рефлексії молодими людьми студентського віку, так і специфікою професійної реальності фахівців певного профілю. При цьому для рефлексивного середовища характерним є виділення рефлексивного компонента із внутрішнього світу суб'єкта та сфери культури, з якою він взаємодіє. Важливою ознакою рефлексивного середовища є також те, що воно сприяє актуалізації набутих особистістю «взірців самосвідомості та поведінки та створенню нових через їх творче усвідомлення та самореалізацію». Як вважає дослідниця, саме в цьому виявляється механізм розгортання рефлексивного середовища у вищій школі [11, с. 296].

Висновки. На підставі аналізу наукової літератури в дослідженні визначено, що рефлексивне виховне середовище вищого навчального закладу є системним компонентом його виховного середовища. Під рефлексивним виховним середовищем розуміється система педагогічних умов, засобів, соціальних та матеріально-предметних чинників, що спонукають студентів до активної рефлексивної діяльності та забезпечують її результативність.

Успішність процесу створення рефлексивного виховного середовища у вищій значною мірою залежить від цілеспрямованих зусиль в цьому напрямі всіх учасників педагогічної взаємодії. З одного боку, чільне місце в розбудові такого середовища займають викладачі, які мають прикладати активні зусилля для активізації рефлексивних процесів у мисленні й діяльності студентів, їхньої взаємодії з іншими людьми. При цьому вони мають привертати увагу студентів не тільки на предметний зміст їхньої діяльності, але і на її структуру, тобто визначенню, за допомогою яких методів здійснювалась ця діяльність та чи були вони ефективними та продуктивними.

З іншого боку, слід зазначити, що активними суб'єктами перетворювальної діяльності є студенти, які своїми діями можуть змінювати, розширювати, збагачувати оточуюче середовище. У свою чергу, позитивні зміни рефлексивного виховного середовища сприяють набуттю майбутніми фахівцями нового досвіду спілкування, взаємодії з різними людьми, осмисленню різних аспектів оточуючої реальності й вияву емоційно-ціннісного ставлення до них.

Під час проведення наукового пошуку визначено, що рефлексивне виховне середовище містить дві складові: соціально-педагогічну та матеріально-предметну. Перша з них передбачає забезпечення ефективної координації дій усіх учасників педагогічного процесу на основі досягнення між ними взаєморозуміння та злагоди, урахування вікових та індивідуальних особливостей студентів, спонукання кожного з них до активної рефлексивної діяльності. Матеріально-предметна складова рефлексивного виховного середовища пов'язана із створенням матеріально-технічного забезпечення виховного процесу, у тому числі відповідних інформаційних ресурсів для здійснення рефлексивної діяльності.

У подальшому дослідженні передбачається виявити особливості створення рефлексивного виховного середовища в умовах класичного університету, який традиційно виступає флагманом вищої освіти.

Література

1. Алексєєнко Т.Ф. Виховне середовище / Т.Ф. Алексєєнко // Енциклопедія освіти ; головн. ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 95-96.
2. Бизяева А.А. Рефлексивные процессы в сознании и деятельности учителя : дисс. ... канд. психол. наук / А.А. Бизяева. – Санкт-Петербург, 1993. – 238 с.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.
4. Гура Т.Є. Рефлексивне середовище як чинник розвитку професійної компетентності практичних психологів у системі післядипломної освіти [електронний ресурс] / Т.Є. Гура // Особистість у єдиному освітньому

просторі : зб. наук. тез III міжнарод. форуму (м. Запоріжжя, 26-29 квітня 2012 р.). – Режим доступу : http://zoippro.zp.ua/pages/el_gurnal/pages/vip7.html.

5. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала / А.А. Деркач. – М. : Изд-во Московского психолого-социального института ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2004. – 752 с.

6. Довгополова Я.В. Навчально-виховне середовище як фактор виникнення конфліктів / Я.В. Довгополова // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2010. – № 930. Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – Вип. 64. – С. 181-185.

7. Ермакова Г.Г. Педагогические условия развития профессиональной рефлексии педагога : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01/ Г.Г. Ермакова. – Оренбург, 1999. – 153 с.

8. Ильязова Л.М. На пути к рефлексивной образовательной среде вуза [электронный ресурс] / Л.М. Ильязова, Л.Б. Соколова. – Режим доступа : <http://credonew.ru/content/view/464/57/>

9. Калашникова Н. Ю. Воспитательная среда вуза как фактор личностно-профессионального становления студентов : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Н.Ю. Калашникова. – Чита, 2007. – 192 с.

10. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.

11. Резван О.О. Рефлексивне освітнє середовище як чинник розвитку особистості майбутнього фахівця / О.О. Резван // Педагогіка та психологія : зб. наук. праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди. – Харків : «Смугаста типографія», 2015. – Вип. 50. – С. 290-299.

12. Федорова П. С. Социально-воспитательная среда вуза как основа развития социальной идентичности и социализации субъектов образовательного процесса / П. С. Федорова // Вестник Костромского государственного университета имени Н. А. Некрасова. – 2012. – Том 18. – С. 92-93.